

A Constructivist Approach to Malik Bennabi's Theory of the Islamic Commonwealth

Iman Mohammadi¹, Ahmad Rahdar²

¹ PhD., Candidate, Department of Political Science, Baqir al-Olum University, Qom, Iran
(Corresponding author). imanmohammadiir@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Applied Jurisprudence, Baqir al-Olum University, Qom, Iran.
rahdar@bou.ac.ir

Abstract

The present study seeks to examine and provide a metatheoretical account of the geopolitical and civilizational thought of Malik Bennabi, the prominent Algerian thinker, within the framework of social constructivist theory. In the twentieth century, following the experience of direct colonialism and the collapse of the Ottoman Caliphate, the Islamic world faced a profound structural and identity crisis, compounded by the forced imposition of the Westphalian nation-state system. In response to this crisis, Malik Bennabi proposed the idea of an "Islamic Commonwealth" not merely as a temporary political and military alliance, but as a grand civilizational-cultural strategy for overcoming this historical impasse. Accordingly, the fundamental objective of this study is to move beyond reductionist and materialist analyses of the causes of decline in Muslim societies and to offer a post-positivist reinterpretation of Bennabi's theory, thereby illuminating its potential for generating an indigenous, identity-based, and non-Western model of regionalism within the international system. In pursuit of this objective, the central problem of this study concerns the feasibility of reconciling the indigenous and endogenous concepts in Bennabi's thought with the foundations of modern international relations and contemporary crises. Accordingly, the central question of the study is: How do the key concepts of Malik Bennabi's theory of the Islamic Commonwealth correspond and organically relate to the ontological and epistemological assumptions of the metatheory of social constructivism? More specifically, this study seeks to determine how the four fundamental pillars of constructivism—namely, the primacy of ideas and layers of meaning over material factors; the precedence and primacy of identity over national interests; the mutual constitution of structure and agency; and the predominance of the logic of appropriateness over the logic of consequences—are reproduced and conceptualized within Bennabi's epistemic framework and his structural vision for the Islamic world. To answer the aforementioned question and

---

Cite this article: Mohammadi, I. & Rahdar, A. (2026). A Constructivist Approach to Malik Bennabi's Theory of the Islamic Commonwealth. *Political science*, 29(1), p. 77-96. <https://doi.org/10.22081/psq.2026.74533.3108>

Received: 2025-08-21

Revised: 2025-11-26

Accepted: 2025-12-17

Published online: 2026-03-30

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://psq.bou.ac.ir/>

address the research problem, the study employs a descriptive-analytical method and the technique of qualitative content analysis of texts. In the methodological process, the conceptual and metatheoretical framework of social constructivism was first examined and elaborated, with particular emphasis on the views of theorists such as Alexander Wendt, Peter Katzenstein, and Martha Finnemore. Subsequently, adopting a text-centered approach, the fundamental components and dimensions of Malik Bennabi's civilizational theory were extracted from his later works, particularly *Wajhat al-Ālam al-Islāmī* (*The Orientation of the Islamic World*) and his dedicated treatise on the "Islamic Commonwealth," and were then systematically compared with the indicators and assumptions of the constructivist school. Through this process, the theoretical connections between the idea of the Islamic Commonwealth and established concepts in the international relations literature were theoretically formulated. The findings of this study indicate that, unlike rationalist approaches such as realism, which seek to explain power and security primarily in terms of material resources and military capabilities, Malik Bennabi locates the roots of the decline and backwardness of the Islamic world in the breakdown of intersubjective ideas and the loss of the social efficacy of faith. The most significant manifestation of this theoretical correspondence is found in the central concept of "colonizability" (*qābiliyyat al-isti'mār*). From a constructivist perspective, Bennabi regards colonialism not primarily as an objective and geographical phenomenon, but as a defective cognitive and identity structure that has hollowed out the agency of Muslims from within. The idea of the Islamic Commonwealth represents an attempt to transform this intersubjective understanding and redefine Muslims' identity from that of passive, colonizable subjects into active, civilization-building agents, organized as a "third pole" within the bipolar order of the Cold War. Furthermore, by rejecting the ineffective dichotomy between the "romantic revival of a unified caliphate" and "separate imported nation-states," Bennabi's proposed model introduces a new institutional structure based on a plurality of agents within a unified macrostructure. By dividing the Islamic world into six geographical-cultural regions—Arab, Iranian, Sino-Mongolian, Malay, African, and European—he proposes a gradual, functionalist process of integration. Within this model, overarching civilizational identity functions as an independent variable and the primary source for defining states' national interests. Consequently, interactions among Islamic states are grounded not in the mere calculation of material costs and benefits and adherence to the logic of consequences, but in normative commitments and endogenous Islamic values, and are guided by the logic of appropriateness. Another significant finding of the study is that this identity- and civilization-oriented approach is not confined to the historical circumstances of the mid-twentieth century; rather, it possesses considerable potential for reinterpretation within the contemporary geopolitical landscape. The theoretical framework of the Islamic Commonwealth can serve as a robust operational foundation for explaining the structural requirements of the concept of resistance and for supporting the broader discourses of the Islamic Republic of Iran. Given that the theory emphasizes identity-based independence and the rejection of hegemony, it closely aligns with the doctrine of a new Islamic civilizational project and the strategy of Islamic unity. Moreover, Bennabi's analytical framework can make an additional contribution to the conceptual enrichment and advancement of Iran's higher-level policy documents, particularly the "Second Step of the

Revolution” Statement and the “Iranian-Islamic Model of Progress” document. It explains how networks of meaning and local centers of resistance can, through the accumulation of social efficacy and the transformation of social practices, develop from dispersed units into a stable and influential power bloc within the international system. Finally, the present study concludes that Malik Bennabi’s theory should be regarded as a pioneering form of civilizational constructivism. Chronologically preceding Alexander Wendt and the formal emergence of post-positivist and identity-oriented approaches in the West, Bennabi adopted a distinctly problem-driven approach in emphasizing the social nature of power, security, and anarchy in international politics. The overall conclusion of this study suggests that the idea of the “Commonwealth” within Bennabi’s epistemic framework is not merely a transient political and security alliance, but rather an identity-based security community designed, through the mutual constitution of structure and agency, to safeguard the authenticity, agency, and integrity of the Islamic ummah in the modern era. Bennabi’s thought demonstrates that civilizational paralysis and fragmentation in the Islamic world are not rigid, immutable material realities; rather, they are socially constructed phenomena whose transformation is possible only through the reconstruction of identity-based and cognitive structures and the conscious transformation of the actors’ intersubjective practices.

Keywords: Malik Bennabi, Islamic Commonwealth, constructivism, civilizational identity, colonizability, Alexander Wendt.

مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی؛ رویکردی سازه‌انگارانه به نظریه

ایمان محمدی^۱، احمد رهدار^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران (نویسنده مسئول). imanmohammadiir@gmail.com
^۲ استادیار، گروه فقه مضاف، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. rahdar@bou.ac.ir

چکیده

نظریه مشترک المنافع اسلامی (فکرة کمنولث اسلامی) مالک بن نبی، متفکر برجسته الجزایری را می‌توان پاسخی تمدنی به بحران‌های ساختاری جهان اسلام در قرن بیستم، به‌ویژه پس از فروپاشی خلافت و ظهور دولت-ملت‌های وستفالیایی دانست. پژوهش حاضر در پی بازخوانی این نظریه در چارچوب فرانظری سازه‌انگاری اجتماعی است تا جوابی باشد به پرسش اصلی این مقاله که «چگونه مفاهیم کلیدی نظریه مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی با مفروضات سازه‌انگاری مانند اولویت انگاره‌ها بر عوامل مادی، برتری هویت بر منافع، تکوین متقابل ساختار-کارگزار و منطق تناسب در برابر منطق پیامدها همخوانی دارند؟». یافته‌های این نوشتار که با روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه نظریه سازه‌انگاری سامان یافته، نشان می‌دهد که بن نبی برخلاف رویکردهای خردگرا، ریشه انحطاط و عقب‌ماندگی جهان اسلام را نه در کمبود منابع مادی، بلکه در فروپاشی انگاره‌های بین‌الادعائی و فقدان کارآمدی اجتماعی ایمان می‌بیند. او با ارائه مدل مشترک المنافع به عنوان یک قطب ثالث در فضای دوقطبی جنگ سرد، در پی بازتعریف هویت مسلمانان از سوزهای استعمارپذیر به کنشگران تمدن‌ساز بود. بن نبی با تقسیم جهان اسلام به شش منطقه جغرافیایی-فرهنگی، الگویی از همگرایی تدریجی را پیشنهاد می‌دهد که در آن هویت تمدنی کلان، منبع اصلی تعریف منافع ملی دولت‌ها قرار می‌گیرد. این رویکرد می‌تواند در عصر حاضر بازتعریف شده و در تعریف چارچوب عملیاتی مطابق نیازهای مفهوم مقاومت و یا گفتمان‌های کلان جمهوری اسلامی ایران همانند تمدن‌سازی نوین اسلامی و وحدت اسلامی و همچنین کمک به پیشبرد اسناد بالادستی چونان گام دوم انقلاب یا سند ایرانی-اسلامی پیشرفت کمک مضاعف کند. نتیجه اینکه نظریه بن نبی را می‌توان نوعی سازه‌انگاری تمدنی پیش‌گامانه دانست که با تقدّم زمانی نسبت به الکساندر ونت و تحولات منجر به نظریه‌های هویتی به صورت مسئله‌محور و با ارائه چارچوب نظری جامع، بر ماهیت اجتماعی و هویتی قدرت و امنیت در نظام بین‌الملل تأکید ورزیده و مشترک المنافع را به مثابه یک جامعه هویتی برای صیانت از اصالت امت اسلامی در عصر مدرن طراحی کرده است.

کلیدواژه‌ها: مالک بن نبی، مشترک المنافع اسلامی، سازه‌انگاری، هویت تمدنی، قابلیت استعمارپذیری، الکساندر ونت.

استاد به این مقاله: محمدی، ایمان؛ رهدار، احمد (۱۴۰۵). مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی؛ رویکردی سازه‌انگارانه به نظریه. علوم سیاسی، ۲۹(۱)، ص ۷۷-۹۶. <https://doi.org/10.22081/psq.2026.74533.3108>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۶؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

© ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند. نوع مقاله: پژوهشی ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

<https://psq.bou.ac.ir/>

مقدمه

پایان جنگ سرد و ناتوانی نظریه‌های جریان اصلی روابط بین‌الملل، به‌ویژه نئورئالیسم و نئولیبرالیسم در پیش‌بینی و تبیین تحولات صلح‌آمیز سیستمی، زمینه‌ساز ظهور جدی رویکردهای فرانظری و جامعه‌شناختی در این رشته شد. در میان این رویکردهای نوظهور، سازه‌انگاری اجتماعی به عنوان قدرتمندترین چالش در برابر رویکردهای خردگرا و مادی‌گرا قد علم کرد. سازه‌انگاری بیش از آنکه یک نظریه سطح واحد در کنار دیگر نظریه‌ها باشد، یک هستی‌شناسی بدیل است که پیش‌فرض‌های بنیادین درباره ماهیت نظام بین‌الملل، کارگزاران و ساختارها را به چالش می‌کشد. عنوان سازه‌انگاری در مطالعات بین‌المللی، اصطلاحی است که از جامعه‌شناسی وارد این فضا شده و بر طیف وسیعی از نظریه‌ها، از واقع‌گرایی علمی تا پس‌ساخت‌گرایی، اطلاق می‌شود؛ با این حال روایت الکساندر ونت از این نظریه به دلیل تلاش برای ایجاد پلی میان پوزیتیویسم و پس‌پوزیتیویسم، شهرت و کاربرد بیشتری یافته است. این رویکرد به عنوان یک فرانظریه، در سه بعد معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و ارتباطی، جهان را محصولی ساخته‌شده و بین‌الذهانی می‌بیند. در بعد هستی‌شناختی، سازه‌انگاری معتقد است جهان پیرامون ما ماهیتی اجتماعی دارد و پدیده‌های سیاسی بر خلاف اشیاء مادی، هویتی برخاسته از معنا و تفکر جمعی دارند. سازه‌انگاری به دو شاخه اصلی رادیکال (اروپایی) و متعارف (آمریکای شمالی) تقسیم می‌شود. از منظر سازه‌انگاران متعارف، چهار اصل محوری قابل استخراج است: نخست، ساختار و کارگزار به صورت متقابل تکوین می‌یابند؛ دوم، هویت منبع اصلی تعریف منافع است؛ سوم، قدرت صرفاً مادی نیست و ایده‌ها قدرت‌آفرین هستند؛ و چهارم، منطق کنش دولت‌ها بیش از آنکه تابع منطق پیامدها (سود و هزینه) باشد، تابع منطق تناسب (رفتار بر اساس هویت) است. درحالی‌که نظریه‌های مدرن روابط بین‌الملل در اواخر قرن بیستم به بازخوانی نقش هویت پرداختند، در میانه قرن بیستم و سال‌ها پیش از شکل‌گیری نظریه‌های متمرکز بر مفاهیم بین‌الذهانی، متفکری از الجزایر به نام مالک بن نبی (۱۹۰۵-۱۹۷۳) با نبوغی جامعه‌شناختی، تحلیلی تمدنی و مسئله‌محور از وضعیت جهان اسلام ارائه داد. مسیر تحولات فکری جهان اسلام در قرن بیستم تحت تأثیر دو شوک ساختاری بود: استعمار مستقیم اروپایی و فروپاشی خلافت عثمانی در سال ۱۹۲۴. در پاسخ به این بحران‌ها، بن نبی پروژه‌ای فکری را آغاز کرد که فراتر از کنشگری سیاسی روزمره، بر ریشه‌های انحطاط تمدنی متمرکز بود. تمایز بنیادین بن نبی با مصلحان هم‌عصرش در روش‌شناسی پوزیتیویستی و مهندسی او نهفته است. او که تحصیل‌کرده مهندسی برق در پاریس بود، در پی کشف قوانین حاکم بر ظهور و سقوط تمدن‌ها گشت. نوآوری اصلی او تغییر پارادایم از «متمهم‌کردن دیگری» به «نقد خویشتن» بود. او با طرح مفهوم محوری «قابلیت استعمارپذیری»، استدلال کرد که ضعف درونی و فروپاشی هویتی جوامع مسلمان، آنها را مستعد سلطه خارجی کرده است. در فضایی که جهان اسلام میان دو مدل ناکارآمد خلافت سنتی و دولت-ملت

و ستفالیایی گرفتار بود، بن نبی نظریه مشترک المنافع اسلامی (فکرة کامنولث اسلامی) را به عنوان یک راه سوم پیشنهاد داد. این نظریه صرفاً یک اتحاد سیاسی یا نظامی نبود، بلکه ساختاری ضروری برای محافظت از جهان اسلام در برابر قطب‌بندی‌های جنگ سرد و تسهیل بازسازی تمدنی درونی محسوب می‌شد. بن نبی با نگاهی پراگماتیک به مدل مشترک المنافع انگلستان، استدلال کرد که اگر یک امپراتوری فروپاشیده می‌تواند بر اساس زبان و منافع مادی پیوندهایی پایدار ایجاد کند، جهان اسلام به طریق اولی می‌تواند بر اساس «خاک فرهنگی» واحد و ارزش‌های توحیدی، ساختاری منعطف و قدرتمند بنا نهد. او جهان اسلام را به شش منطقه جغرافیایی (عربی، ایرانی، مالزیایی، آفریقایی، چینی-مغولی و اروپایی) تقسیم کرد که باید در عین حفظ خصوصیات ویژه خود، حول محور هویت اسلامی متحد شوند.

مسئله اصلی این مقاله، بررسی هم‌پوشانی‌های شگفت‌انگیز میان اندیشه تمدنی مالک بن نبی و نظریه سازه‌انگاری در روابط بین‌الملل است. بن نبی دهه‌ها پیش از الکساندر ونت، به این جمع‌بندی رسیده بود که واقعیت‌های مادی نظام بین‌الملل (مانند استعمار و مرزهای جغرافیایی) محصول قراردادهای و انگاره‌های ذهنی هستند. او در پی ایجاد یک جامعه امنیتی هویتی بود که در آن منطق تناسب بر اساس ارزش‌های اسلامی، جایگزین پیروی کورکورانه از قدرت‌های شرق و غرب شود؛ مسئله‌ای که هم‌اکنون نیز چالشی برای جهان اسلام است و جامعه اسلامی با حدود دو میلیارد جمعیت را به دلیل عدم انسجام، به تابعی از سیاست‌های غرب و تحت فشار قدرت‌های غیر اسلامی قرار داده است. در این پژوهش، ابتدا مبانی نظری سازه‌انگاری با تأکید بر آرای ونت و کاتزنشتاین تبیین شده و سپس با استخراج اصول بنیادین اندیشه بن نبی، نشان خواهیم داد که چگونه مفهوم مشترک المنافع اسلامی به عنوان یک طرح مهندسی اجتماعی، با پیش‌فرض‌هایی همچون تکوین متقابل ساختار-کارگزار و بر ساختگی منافع از طریق هویت تحلیل‌پذیر است. هدف غایی نوشتار، اثبات این ادعاست که نظریه بن نبی نه یک رمانتیکسم تاریخی، بلکه یک مدل دقیق از «منطقه‌گرایی هویتی» است که همچنان برای تبیین بحران‌های معاصر جهان اسلام کارآمدی دارد و این امکان را به جمهوری اسلامی ایران می‌دهد که چارچوب مالک بن نبی را در راستای منافع و اهداف خویش بازتعریف کند و در ذیل گفتمان‌هایی همچون مقاومت، تمدن‌سازی اسلامی، وحدت اسلامی، پیشرفت ایرانی-اسلامی و دیگر گفتمان‌های هویتی به اجرا درآورد.

برای ورود به بحث اصلی، مقاله بر چهار محور کلیدی متمرکز خواهد شد:

اولویت انگاره‌ها: بررسی مفهوم قابلیت استعمارپذیری به عنوان یک برساخته ذهنی.

هویت و منافع: تحلیل چگونگی تعریف منافع ملی دولت‌های عضو مشترک المنافع بر پایه هویت

تمدنی.

دیالکتیک ساختار-کارگزار: مطالعه نقش «انسان نهضت» در تغییر ساختار بین‌المللی جهان اسلام.

منطق تناسب: مقایسه مدل بن نبی با کنشگری هنجارمحور در برابر کنشگری سودمحور.

این مقدمه، مسیری را ترسیم می‌کند تا نشان دهد چگونه مالک بن نبی توانست با ترکیب جامعه‌شناسی غربی و جهان‌بینی اسلامی، نظریه‌ای ارائه دهد که در آینه سازه‌انگاری، معنای جدیدی به خود می‌گیرد.

۱. رویکرد سازه‌انگارانه در تحولات بین‌الملل

پایان جنگ سرد و ناتوانی نظریه‌های جریان اصلی روابط بین‌الملل، به‌ویژه نئورئالیسم و نئولیبرالیسم در پیش‌بینی و تبیین تحولات صلح‌آمیز سیستمی، زمینه‌ساز ظهور جدی رویکردهای فرانظری و جامعه‌شناختی در این رشته شد. در میان این رویکردها، «سازه‌انگاری اجتماعی» به عنوان قدرتمندترین چالش در برابر رویکردهای خردگرا و مادی‌گرا قد علم کرد. سازه‌انگاری بیش از آنکه یک نظریه سطح واحد در کنار دیگر نظریه‌ها باشد، یک هستی‌شناسی بدیل است که پیش‌فرض‌های بنیادین درباره ماهیت نظام بین‌الملل، کارگزاران و ساختارها را به چالش می‌کشد. عنوان سازه‌انگاری در میان نظریه‌های روابط بین‌الملل به صورت کلی اصطلاحی است که از جامعه‌شناسی وارد فضای روابط بین‌الملل شده و بر طیف وسیعی از نظریه‌ها میان واقع‌گرایی علمی تا سازه‌انگاری پساساختارگرا اطلاق می‌شود، اما در این میان، نظریه سازه‌انگاری الکساندر ونت شهره بیشتری دارد. رویکرد سازه‌انگاری در مطالعات بین‌المللی از دهه ۱۹۸۰ توسط نیکولاس اوف آغاز و به سرعت توسط شخصیت‌های دیگر همانند ونت توسعه یافت و کاربردی‌تر شد. این رفت و بازگشت‌ها باعث شده تا این نظریه در چند دهه گذشته به عنوان یکی از نظریه‌های پرکاربرد به بحث گذاشته شود (چکل، ۱۳۹۱، صص. ۱۴۵-۱۴۶). این رویکرد به عنوان یک فرانظریه هر سه عنصر اصلی را دارد که به اختصار باید گفت در بعد معرفت‌شناختی، این نظریه بر این باور است که دانش و تمامی پدیده‌های انسانی، اموری ساخته‌شده و بینادهنی هستند. درواقع آنچه ما به عنوان پدیده اجتماعی یا دانش می‌شناسیم، مستقل از انسان نیست؛ بلکه کاملاً به ذهنیات بشری، تجربیات جمعی و قراردادهای اجتماعی وابستگی دارد. در بُعد هستی‌شناختی نیز این نظریه معتقد است که جهان پیرامون ما ماهیتی اجتماعی دارد. این رویکرد با نگاهی کل‌نگر به مسائل سیاسی و بین‌المللی، ایده و اندیشه را زیربنای شکل‌گیری پدیده‌ها می‌داند. از این منظر، پدیده‌های اجتماعی بر خلاف اشیای مادی، هویتی برخاسته از معنا و تفکر دارند.

درنهایت این نظریه در بعد ارتباطی و انعکاسی بر پیوند میان دو مورد قبل تأکید دارد؛ به این معنا که یک رابطه متقابل و انعکاسی میان دانش و واقعیت وجود دارد. این فرایند نشان می‌دهد که چگونه شناخت و دانش ما می‌تواند به نوبه خود، واقعیت‌های اجتماعی را بازتعریف کرده و بر ساختار آنها اثر بگذارد (Guzzini, 2000). در خصوص نظریه سازه‌انگاری باید توجه داشت که ما با طیفی گسترده و گونه‌های متنوعی مواجه هستیم که هر یک بر جنبه‌های خاصی تمرکز دارند؛ به طوری که این نظریه معمولاً به دو

شاخه اصلی قاعده‌محور یا رادیکال و هنجارمحور یا متعارف تقسیم می‌شود. جریان سازه‌انگاران رادیکال، موج اول در زمینه مطالعات سازه‌انگاران در روابط بین‌الملل را شامل می‌شوند و افرادی همچون جان جرارد راگی، ریچارد اشلی، کراتچویل و اوف هستند و به نوع اروپایی سازه‌انگاری با عنوان سازه‌انگاری پست‌پوزیتیویستی یا تفسیری شناخته می‌شوند. سازه‌انگاران قاعده‌محور یا رادیکال بر مباحث زبان‌شناختی و گفتمانی تأکید ویژه دارند و پایه و اصول نظریه‌های خود را بر آن گذاشته‌اند و به جای بررسی اینکه چه عواملی موجب تغییر ابعاد هویت یک دولت می‌شود، بر شرایط زمینه‌ای و ساختارهای زبانی و گفتمان‌های اجتماعی که چنین تغییری را ممکن می‌سازند، تأکید می‌کنند (چکل، ۱۳۹۱، ص. ۱۴۹). رویکرد دوم، گروه شناخته‌شده‌تر سازه‌انگاران را شامل می‌شود و افرادی همچون الکساندر ونت، فینه‌مور، کاتزنشتاین، امانوئل آدلر و مایکل بارنت را در بر می‌گیرد. معروف‌ترین نوشته این جریان به مقاله ونت در سال ۱۹۹۲ مرتبط است که با عنوان «آنارشی آن چیزی است که دولت‌ها از آن می‌فهمند» منتشر شد و حرکت دوم را در زمینه مطالعات سازه‌انگاری شروع کردند. این جریان به سازه‌انگاران متعارف و به تعبیر جفری چکل به نوع آمریکای شمالی سازه‌انگاری معروف گشته‌اند. این دسته از سازه‌انگاران، بخش قابل توجهی از مفاهیم محوری در جریان اصلی روابط بین‌الملل به‌ویژه نظریه‌های نئورئالیسم و نئولیبرالیسم را از منظری متفاوت پذیرفته‌اند و بر خلاف پوزیتیویست‌های سنتی، روی ساختار بین‌الذهانی، نقش هنجارها در تکوین هویت و به تبع آن بر منافع دولت‌ها تأکید می‌کنند. در میان این نظریه‌پردازان، اندیشه ونت که بیشتر که در پی تفسیر و توضیح جهان و پدیده‌های اجتماعی و سیاسی است، کاربردی‌تر است و سزاوار توجه بیشتری می‌باشد (Palosaari, 2004; Adler, 1997).

الکساندر ونت در کتاب مرجع خود که به همت خانم حمیرا مشیرزاده با عنوان *نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل* به چاپ رسیده، بیان می‌کند که تعاملات میان کنشگران در نظام بین‌الملل بیش از آنکه تابع عوامل مادی باشد، تحت تأثیر ساختار دانش یا همان فرهنگ و معانی مشترک است. از نظر او، فرهنگ اگرچه در باورهای فردی ریشه دارد، فراتر از ذهنیت یک شخص واحد است و در فضایی بین‌الذهانی و بر اساس درک متقابل کنشگران شکل می‌گیرد. ونت بر این مبنا، سه الگوی کلان فرهنگی یا ساختار دانش را معرفی می‌کند: در فرهنگ هابزی، منطق حاکم، دشمنی و حذف رقیب است و قدرت نظامی حرف اول را می‌زند؛ در فرهنگ لاکای، دولت‌ها به عنوان رقیب یکدیگر را به رسمیت شناخته و به حاکمیت همدیگر احترام می‌گذارند؛ و در فرهنگ کانتی، منطق دوستی حاکم است و اختلافات به صورت مسالمت‌آمیز و تیمی حل می‌شوند (ونت، ۱۳۸۴، ص. ۳۶۷-۴۳۰). او سازه‌انگاری را یک نظریه ساختارگرا می‌داند که بر چهار رکن استوار است: دولت‌ها بازیگران اصلی هستند، اما کنشگری محدود به آنها نیست. ساختارهای بین‌المللی ماهیتی بین‌الذهانی دارند؛ هویت و منافع در فرایند تعاملات اجتماعی ساخته می‌شوند و در نهایت ساختار و کارگزار رابطه‌ای متقابل و تکوینی با یکدیگر

دارند. در این میان، کلیدی‌ترین مفهوم از نظریه‌ی هویت است که نه به صورت پیشینی، بلکه در جریان تعاملات میان دولت‌ها پدید می‌آید (همان، صص. ۲۷۸-۲۸۵). همچنین پس از بیان خلاصه‌ای از اصول نظریه‌ی سازه‌انگاری مطابق نظریه‌ی الکساندر ونت، می‌توان طبق یک خوانش کلی از تمام اندیشمندان این نظریه به‌ویژه جریان دوم، گفت که سازه‌انگاران در عرصه روابط بین‌الملل در چهار عقیده اشتراک نظر دارند: نخست اینکه به اعتقاد آنها بازیگران و ساختارها به صورت متقابل ساخته می‌شوند و تعاملات بازیگران، ساختارهای بین‌المللی را شکل می‌دهد. دوم اینکه آنان معتقدند هویت و منافع متغیرهای درونی هستند و هویت‌ها به صورت مستمر از طریق تعامل بازیگران ساخته می‌شوند و منافع نیز از هویت‌های خاص سرچشمه می‌گیرد؛ سوم آنکه سازه‌انگاران قدرت را صرفاً در عوامل مادی خلاصه نمی‌کنند و بر تأثیر و قدرت ایده‌ها و اندیشه‌ها نیز تأکید می‌کنند و چهارم اینکه سازه‌انگاران به ارائه چهارچوب مختص به خود برای تشریح تغییرات بین‌المللی همت می‌گارند.

آنان امیدوارند که با واردکردن ساختارها، بازیگران، هویت‌ها، منافع و اندیشه‌ها در عرصه‌ی بازی بین‌الملل بتوانند تغییرات مهم ایجادشده در الگوهای رفتاری بازیگران نظام بین‌الملل را تشریح کنند (عبداله‌خانی، ۱۳۸۳، صص. ۱۸۷-۱۸۶)؛ پس می‌توان با توجه به آنچه از بیان نظریه‌ی الکساندر ونت و خلاصه نظریه‌های دیگر اندیشمندان سازه‌انگاری به دست آمد، ملاک‌های زیر را برای تحلیل نظریه‌ی مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی در نظر گرفت:

اولویت انگاره‌ها بر عوامل مادی: سازه‌انگاران واقعیت مادی جهان (مانند وجود تسلیحات هسته‌ای یا منابع نفتی) را انکار نمی‌کنند، ولی استدلال می‌کنند که این واقعیت‌های مادی به خودی خود فاقد معنا هستند. معنای آنها از طریق تفسیرهای اجتماعی و فهم‌های بین‌الذهانی شکل می‌گیرد. به بیان پتر کاتزنشتاین، محیطی که دولت‌ها در آن عمل می‌کنند، نه صرفاً مادی، بلکه فرهنگی و نهادی است. هنجارها و فهم‌های جمعی، نحوه‌ی تفکر بازیگران درباره‌ی ابزارهای مادی را شکل می‌دهند؛ برای مثال زرادخانه‌ی هسته‌ای انگلیس برای آمریکا تهدید محسوب نمی‌شود، اما اندک سلاح هسته‌ای کره‌ی شمالی تهدید تلقی می‌گردد؛ تفاوت نه در ماهیت مادی سلاح، بلکه در معنای اجتماعی و هویتی است که به دارنده‌ی آن نسبت داده می‌شود (Katzenstein, 1996, p. 2).

برساخته‌شدن منافع از طریق هویت‌ها: برخلاف نظریه‌های خردگرا که منافع ملی را امری برون‌زا و ثابت فرض می‌کنند (مانند بقا یا بیشینه‌سازی قدرت)، سازه‌انگاری منافع را امری درون‌زا و محصول تعاملات اجتماعی می‌داند. در این دیدگاه، هویت‌ها، به‌ویژه نوع خاص آن اساس منافع هستند. یک دولت پیش از آنکه بدانند چه می‌خواهد (منافع)، باید بداند که کیست (هویت). دولتی که هویت خود را حافظ صلح تعریف می‌کند، منافع متفاوتی دارد که خود را هم‌مون منطقه‌ای می‌پندارد. این هویت‌ها نیز در طول زمان و در فرایند تعامل با دیگری شکل می‌گیرند و دگرگون می‌شوند (Wendt, 1992, p. 398).

قوام متقابل ساختار و کارگزار: سازه‌انگاری در بحث رابطه ساختار-کارگزار، موضعی میانه‌رو اتخاذ می‌کند و از جبرگرایی ساختاری مانند نئورئالیسم کنت والتز و فردگرایی روش‌شناختی مانند نتولیرالیسم اجتناب می‌ورزد. بر اساس نظریه ساخت‌یابی که سازه‌انگاران از آنتونی گیدنز وام گرفته‌اند، ساختارهای نظام بین‌الملل که بیشتر هنجاری و فکری هستند، به رفتار کارگزاران (دولت‌ها) شکل می‌دهند و آنها را محدود یا توانمند می‌سازند؛ اما همزمان این ساختارها تنها از طریق کنش‌ها و رویه‌های تکرارشونده همین کارگزاران بازتولید شده یا تغییر می‌یابند؛ بنابراین رابطه میان آنها دیالکتیکی و دوسویه است (Wendt, 1999, p. 139).

منطق تناسب در برابر منطق پیامدها: درحالی‌که نظریه‌های خردگرا رفتار دولت‌ها را بر اساس منطق پیامدها تحلیل می‌کنند که در آن بازیگر در پی محاسبه هزینه-فایده و پیشینه‌سازی سود است، سازه‌انگاران بر منطق تناسب تأکید دارند. طبق این منطق، کنشگران در مواجهه با یک موقعیت، نمی‌پرسند کدام عمل بیشترین سود را دارد؟ بلکه می‌پرسند با توجه به هویت و نقش من در این موقعیت اجتماعی، رفتار مناسب و هنجارمند کدام است؟ (Finnemore, 1996, p. 29).

خلاصه اینکه همان‌طور که دهقانی فیروزآبادی نیز در کتاب *نظریه‌ها و فرایندها در روابط بین‌الملل* بیان کرده‌اند، مهم‌ترین اصول و پیش‌فرض‌های سازه‌انگاری موارد زیر است:

- (۱) روابط اساساً بازتاب انگاره‌ها و ایده‌های مشترک کنشگران است و در روابط جهانیان، ابعاد مادی و ابعاد غیرمادی و انگاره‌ای دارای تأثیر و اهمیت یکسان هستند.
- (۲) هویت، هنجارها و منافع از قبل مسلّم و موجود نیست (برونزا)، بلکه در چارچوب ساختارهای هنجاری مشترک قوام می‌یابد (درونزا).
- (۳) هیچ‌یک از ساختار و کارگزار بر دیگری اولویت هستی‌شناختی یا معرفت‌شناختی ندارد و به صورت متقابل، همدیگر را تکوین، تولید و بازتولید می‌کنند.
- (۴) در این چارچوب، رفتار بازیگران اساساً بر هنجارها و ارزش‌ها مبتنی است؛ به گونه‌ای که بازیگران تلاش می‌کنند بین رفتار خویش از یک سو و توصیه و تجویزهای هنجاری برخاسته از هویتشان تناسب و تناظر برقرار سازند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴، صص. ۲۱۴-۲۱۶).

۲. نظریه مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی

مالک بن نبی و بحران ساختاری در جهان اهل سنت

مسیر تحولات فکری جهان اسلام به‌ویژه در میان اهل سنت در قرن بیستم، به طور عمیق تحت تأثیر دوشوک ساختاری بنیادین قرار داشت: نخست، تجربه استعمار مستقیم اروپایی که نه تنها ساختارهای سیاسی، بلکه بافت اجتماعی و روانی جوامع مسلمان را دگرگون ساخت؛ دوم، فروپاشی خلافت عثمانی

در سال ۱۹۲۴ که به مثابه پایان نمادین وحدت سیاسی امت و آغاز عصر دولت-ملت‌های تکه‌تکه‌شده در خاورمیانه و شمال آفریقا بود. در میانه این آشفتگی و در پاسخ به بحران مدرنیته، متفکران مسلمان طیفی از پاسخ‌ها را ارائه کردند؛ از بازگشت‌گرایی سلفی و اصلاح‌طلبی حقوقی-فقهی گرفته تا ناسیونالیسم سکولار و غرب‌گرایی رادیکال (Hourani, 1983, p. 345). در این میان، سهم متفکر الجزایری، مالک بن نبی (1905-1973) به دلیل داشتن ماهیت تمدنی و عمق تحلیل جامعه‌شناختی آن، متمایز و برجسته است. بن نبی برخلاف بسیاری از هم‌عصرانش که تمرکز خود را بیشتر بر کنشگری سیاسی فوری یا اصلاحات جزئی در نظام آموزشی و فقهی معطوف کرده بودند، پروژه فکری خود را بر تشخیص ریشه‌های بنیادین انحطاط تمدنی و فرمول‌بندی شرایط ضروری برای یک رنسانس (النهضة) متمرکز ساخت (El-Mesawi, 1998, p. 22). او با گذار از تحلیل‌های سطحی که استعمار را تنها علت بدبختی جهان اسلام می‌دانستند، مفهوم محوری قابلیت استعمارپذیری را مطرح کرد و استدلال نمود که ضعف درونی جوامع مسلمان، آنها را مستعد پذیرش سلطه خارجی کرده است (بن نبی، ۱۹۶۰، ص. ۶۵). ما در این نوشتار یک جزء خاص، ولی کمتر پژوهش شده از منظومه فکری بن نبی را بررسی می‌کنیم: نظریه ژئوپلیتیک او در باب مشترک‌المنافع اسلامی است که در زبان عربی، با عنوان «فكرة کمونلث اسلامی» مطرح است. اهمیت این نظریه در آن است که بن نبی آن را صرفاً به عنوان یک اتحاد سیاسی تاکتیکی یا یک بلوک نظامی متعارف پیشنهاد نکرد، بلکه با استناد به تحلیل آثار متأخر او، می‌توان استدلال کرد که مشترک‌المنافع در اندیشه بن نبی، یک ساختار ضروری تاریخی-اجتماعی برای محافظت از جهان اسلام در برابر دینامیسم‌های دوقطبی جنگ سرد و تسهیل فرایند بازسازی تمدنی درونی بود (Barium, 1993, p. 180). بن نبی در دوره‌ای می‌نوشت که جهان اسلام میان دو مدل رقیب گرفتار شده بود: مدل دولت-ملت و سفتالیایی که با مرزبندی‌های استعماری تحمیل شده بود و ذاتاً توانایی ایجاد قدرت مؤثر در صحنه جهانی را نداشت و مدل آرمانی بازگشت فوری به خلافت که در شرایط پساستعماری قرن بیستم فاقد امکان‌پذیری تاریخی بود (السهمرانی، ۱۹۸۶، ص. ۸۸). نظریه مشترک‌المنافع، تلاش بدیع بن نبی برای ارائه یک راه سوم بود؛ مدلی از همگرایی منطقه‌ای که بر اساس ارزش‌های فرهنگی مشترک و منافع ژئوپلیتیک متقابل بنا شده و هدف آن احیای کارآمدی جمعی امت در تاریخ بود.

مالک بن نبی و مسیر رشد در میان استعمار

برای درک عمق و اصالت نظریه مشترک‌المنافع اسلامی، ضروری است که ابتدا هندسه معرفتی طراح آن، مالک بن نبی واکاوی شود. اندیشه بن نبی محصول دیالکتیک دردناک میان میراث تمدنی رو به زوال اسلامی و مواجهه مستقیم با مدرنیته خشن استعماری بود. او در سال ۱۹۰۵ در قسنطینه الجزایر، در فضایی دیده به جهان گشود که خود آن را جامعه‌ای در حال احتضار توصیف می‌کند؛ جامعه‌ای که تحت

فشار مضاعف استبداد داخلی سنت‌های متحجر و استعمار خارجی فرانسه، پویایی تاریخی خود را از دست داده بود (Bennabi, 1984, p. 25). تمایز بنیادین بن نبی با بسیاری از مصلحان هم‌عصر خود (همچون محمد عبده یا رشید رضا) در نوع نظام آموزشی او نهفته است. او نه در حوزه‌های سنتی دینی مانند الازهر یا زیتونه، بلکه در مدارس فرانسوی و سپس در پاریس در رشته مهندسی برق تحصیل کرد. این پس‌زمینه علمی-تکنیکی، تأثیری عمیق بر روش‌شناسی او گذاشت. بن نبی به جای رویکردی کلامی-فقهی به مسائل جهان اسلام، رویکردی پوزیتیویستی و جامعه‌شناختی اتخاذ کرد. او در پی کشف قوانین حاکم بر ظهور و سقوط تمدن‌ها بود؛ همان‌طور که یک مهندس در پی قوانین فیزیک است (Christelow, 1992, p. 73). تجربه زیسته در پاریس دهه ۱۹۳۰، بن نبی را در معرض جریان‌های فکری اصلی اروپا قرار داد. او با آثار مورخان و جامعه‌شناسانی همچون آرنولد توینبی، اشپنگلر و مارکس درگیر شد، اما این مواجهه به جای آنکه او را به یک غرب‌گرای منفعل تبدیل کند، ابزارهای تحلیلی لازم را برای بازخوانی انتقادی تاریخ خودی در اختیارش نهاد. بنا بر استدلال المزوی، بن نبی در پاریس دریافت که مشکل جهان اسلام فقدان ایمان نیست، بلکه فقدان کارآمدی اجتماعی ایمان اسلامی در عصر مدرن است. این ادراک، نقطه عزیمت او از اصلاح دینی صرف به سوی مهندسی اجتماعی و تمدنی بود. نوآوری اصلی در منظومه فکری بن نبی، تغییر پارادایم از توصیف علائم بیماری به تشخیص ریشه‌های آن بود. در دوره‌ای که گفتمان غالب در میان ناسیونالیست‌ها و اسلام‌گرایان، مقصردانستن دیگری (امپریالیسم غربی، صهیونیسم، توطئه‌های خارجی) به عنوان یگانه‌عامل عقب‌ماندگی بود، بن نبی شجاعانه انگشت اتهام را به سوی درون نشانه رفت (El-Mesawi, 1998, p. 52).

نظریه مشترک المنافع اسلامی مالک بن نبی

در فضای فکری جهان اسلام، پس از دو جنگ جهانی و در آستانه استقلال ملت‌ها از یوغ استعمار، دو گفتمان کلان در باب آینده سیاسی امت غالب بود: نخست، جریان‌های پان‌اسلامیستی سنتی که راه‌حل را در بازگشت فوری و انقلابی به مدل خلافت می‌دیدند؛ دوم، جریان‌های ناسیونالیستی سکولار (مانند پان‌عریسم ناصری یا پان‌ترکیسم) که وحدت را بر محور زبان یا نژاد و در چارچوب دولت-ملت مدرن جستجو می‌کردند. با رنگ‌باختن امکان احیای خلافت، دو جریان از دل تفکر اول خارج شد که یکی بازگشت به سلفی‌گری را راه نجات می‌دید و دیگری راه احیای جامعه اسلامی را از مسیر اصلاح پی می‌گرفت (Enayat, 1982, p. 69). مالک بن نبی با تیزبینی جامعه‌شناختی خود، تمام این رویکردها را ناکافی می‌دانست. او مدل بازگشت به خلافت را در شرایط فقدان زیرساخت‌های فرهنگی و اجتماعی لازم، نوعی رمانتیسم تاریخی و غیرعملی ارزیابی می‌کرد. از سوی دیگر پذیرش کامل مدل دولت-ملت و ستفالیایی را نیز تن‌دادن به نقشه‌ای می‌دانست که استعمار برای تضعیف دائمی جهان اسلام طراحی کرده بود (بن نبی، ۱۹۸۵، ص. ۱۰۸)؛ در این میان نظریه مشترک المنافع اسلامی، پاسخ واقع‌بینانه و در عین

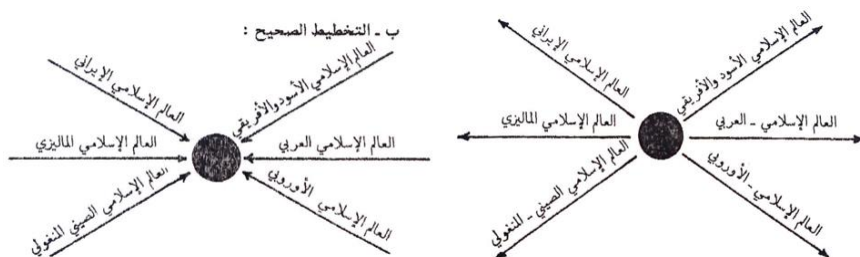
حال تمدنی بن نبی به این بن بست بود. این نظریه، تلاشی برای ایجاد یک ساختار میانی بود که واقعیت وجود دولت‌های مستقل ملی را به رسمیت بشناسد، اما در عین حال سازوکاری برای عبور از فلج ناشی از تفرق و هم‌افزایی قدرت در سطح کلان امت فراهم آورد. مالک بن نبی ایده مشترک‌المنافع را نه به عنوان یک گزینه سیاسی در میان دیگر گزینه‌ها، بلکه به عنوان یک ضرورت تاریخی برای بقا و توسعه در جهان مدرن مطرح می‌کند. او در کتاب *وجهة العالم الاسلامی* استدلال می‌کند که در عصر ابرقدرت‌ها و بلوک‌های عظیم اقتصادی و نظامی (مانند بلوک غرب به رهبری آمریکا و بلوک شرق به رهبری شوروی)، واحدهای سیاسی کوچک و منزوی هرچقدر هم که به لحاظ حقوقی مستقل باشند، فاقد عمق راهبردی و توانایی تأثیرگذاری بر سرنوشت خود هستند (بن نبی، ۲۰۰۲، ص. ۱۸۲). وی در این باره می‌نویسد: «إن العالم الإسلامي اليوم، بشتاته الحالي لا يستطيع أن يواجه تحديات العصر. إن كل دولة إسلامية على حدة، مهما كانت مواردها، تظل عاجزة عن بناء نهضة حقيقية في معزل عن شقيقتها. إن 'الكتلة' هي شرط البقاء في عالم العمالة» (مرزوق، ۱۹۹۰، ص. ۱۳۸)؛^۱ بنابراین مبنای اول نظریه، اذعان به ناکارآمدی دولت-ملت منفرد در جهان اسلام برای تحقق اهداف تمدنی است. با تحلیل محتوای آثار بن نبی، به‌ویژه کتاب *کامنولث اسلامی*، می‌توان اصول بنیادینی را که ساختار پیشنهادی او بر آنها استوار است، استخراج کرد:

اصل همگونی فرهنگی به عنوان زیربنا: بر خلاف اتحادیه‌های نظامی مانند ناتو که بر اساس تهدید مشترک شکل گرفته‌اند یا اتحادیه‌های صرفاً اقتصادی، بن نبی معتقد بود که پایدارترین شکل همگرایی باید بر یک زیربنای فرهنگی مشترک استوار باشد. او جهان اسلام را دارای یک «خاک فرهنگی» واحد می‌داند که حاصل قرن‌ها زیست مشترک تحت چتر ارزش‌های اسلامی است. این همگونی، فرایند ادغام را طبیعی و کم‌هزینه‌تر می‌کند؛ با این حال بن نبی هشدار می‌دهد که این احساسات مشترک، شرط لازم است، اما کافی نیست و باید به ساختارهای عینی تبدیل شود (El-Mesawi, 1998, p. 210).

اصل تدریج‌گرایی و اولویت‌بندی کارکردی: بن نبی به‌شدت با طرح‌های وحدت فوری و سیاسی (مانند تلاش برای ادغام مصر و سوریه در جمهوری متحد عربی) مخالف بود و آنها را محکوم به شکست می‌دانست. او رویکردی «کارکردگرایانه» را پیشنهاد می‌داد که بسیار شبیه به نظریه‌های دیوید میترانی در روابط بین‌الملل است. طبق این اصل، همگرایی باید از حوزه‌های کم‌تش مانند همکاری‌های فرهنگی، آموزشی، علمی و اقتصادی آغاز شود تا اعتماد متقابل ایجاد گردد و تنها در مراحل نهایی به سوی همگرایی سیاسی و دفاعی حرکت کند (Bariun, 1993, p. 192).

۱. جهان اسلام امروز، با پراکندگی فعلی‌اش نمی‌تواند با چالش‌های عصر روبرو شود. هر دولت اسلامی به‌تنهایی هرچقدر هم که منابع داشته باشد، از ساختن یک رنسانس واقعی در انزوا از خواهرانش ناتوان است. «بلوک‌بندی» شرط بقا در جهان غول‌هاست.

اصل مکمل سازی اقتصادی- فرهنگی: بن نبی دهه ها پیش از شکل گیری جدی سازمان هایی مانند سازمان همکاری اسلامی (OIC) یا بانک توسعه اسلامی، بر ضرورت ایجاد یک بازار مشترک اسلامی تأکید داشت. او استدلال می کرد که جهان اسلام دارای منابع مکمل است؛ برخی مناطق دارای سرمایه انسانی و جمعیت بالا هستند و برخی دیگر دارای منابع طبیعی و انرژی هستند. در حال حاضر، این منابع به جای تکمیل یکدیگر، در خدمت اقتصادهای غربی قرار دارند. هدف اقتصادی مشترک المنافع، تغییر جهت این جریان ها و ایجاد یک اقتصاد مقاومتری درونی بود که وابستگی ساختاری به غرب را کاهش دهد (صالح، ۲۰۰۵، ص. ۸۸).

بر پایه مطالب پیش گفته، مالک بن نبی در ایده کامنولث اسلامی خود که به صورت کتابچه منتشر شده، جهان اسلام را به شش منطقه جغرافیایی مختلف عربی، ایرانی، چینی- مغولی، مالزیایی، آفریقایی و اروپایی تقسیم کرده است که هر کدام دارای شرایط تاریخی، فرهنگی، سیاسی و هویتی مرتبط با خود بوده اند، اما در مفهوم اسلام با یکدیگر مشترک هستند. ایشان در ایده کامنولث اسلامی بیان می کنند که جهان کنونی دیگر همانند گذشته، نمی تواند جهان اسلام را واحد یکپارچه ای با مرکزیت مکه بداند؛ بلکه این شش منطقه جهان اسلام با اختلافات و خصوصیت های ویژه خود باید به صورت یک مشترک المنافع ذیل مفهوم اسلام جمع شوند و ظرفیت های مرتبط با هر حوزه برای پیشبرد منافع اسلام به کار گرفته شود (بن نبی، ۲۰۰۰، ص. ۱۲-۱۳). ایشان در بخشی از کتاب خود بیان می کنند که با توسعه یافتن جهان اسلام و ورود به جغرافیای مختلف با هویت های متعدد، دیگر نمی توان پیشبرد اسلام را از یک نقطه همانند اول دوره اسلامی دنبال کرد؛ بلکه باید با شناخت جهان های متعدد اسلامی، از ظرفیت های هر کدام برای توسعه اسلام بهره برد و حرکت های مناطق شش گانه به عکس شده و به سمت مرکز برای تقویت هویت اسلامی بازگردد (همان، صص. ۴۵-۴۸). در اینجا لازم است به یک نکته اشاره شود و آن امت محور بودن نظریه مالک بن نبی است. هر چند نظریه مالک بن نبی به نظریه سازه انگاری بسیار شباهت دارد، ولی همان طور که گفته شد در نظریه سازه انگاری دولت ها در حالت غربی و وستفالایی به عنوان اصل در نظر گرفته می شوند؛ بر خلاف نظریه مالک بن نبی که نگاه امت محورانه دارد. البته نقد بن نبی بر مسئله دولت وستفالایی به معنای نفی آن نیست، بلکه آن را در معنای محصور کردن هویت

اسلامی در جغرافیای دولت رد می‌کند. از سوی دیگر تأکید سازه‌انگاری بر اصل بودن دولت به عنوان نفی بازیگران هویتی دیگر نیست. با توجه به این توضیح می‌توان مدعی شد که بحث دولت در این دو نظریه موجب تناقض نمی‌شود و امکان جمع به شیوه‌ای که گفته شد را دارد.

از مشترک‌المنافع مالک بن نبی تا مشترک‌المنافع انگلیس

انتخاب واژه کامنولث (مشترک‌المنافع) از سوی بن نبی تصادفی نبود. او به عنوان یک ناظر دقیق تحولات جهانی، مجذوب مدل مشترک‌المنافع انگلیس شده بود. اگرچه بن نبی دشمن سرسخت استعمار انگلیس بود، نبوغ پراگماتیک آنها در حفظ نفوذ جهانی پس از فروپاشی امپراتوری را تحسین می‌کرد. او می‌دید که چگونه انگلیس توانسته است مجموعه‌ای ناهمگون از کشورها (از کانادا و استرالیا تا هند و نیجریه) را با وجود تفاوت‌های نژادی و مذهبی در یک ساختار منعطف بر اساس پیوندهای تاریخی، زبان مشترک (انگلیسی) و منافع اقتصادی گرد هم آورد. استدلال بن نبی این بود که اگر انگلیس می‌تواند بر اساس یک میراث استعماری و یک زبان بیگانه چنین ساختاری ایجاد کند، چرا جهان اسلام نتواند بر اساس پیوندهای عمیق‌تر و اندام‌وار عقیدتی، تاریخی و تمدنی خود، یک مشترک‌المنافع قدرتمندتر بنا نهد؟ تفاوت بنیادین این بود که مدل انگلیسیی پسا-امپریالیستی و برای حفظ وضعیت موجود بود، در حالی که مدل اسلامی ضد-امپریالیستی و برای تغییر وضعیت موجود طراحی شده بود (بن نبی، ۱۹۸۵، ص. ۱۱۵). در همین راستا می‌توان گفت که نظریه مشترک‌المنافع اسلامی مالک بن نبی، یک طرح مهندسی اجتماعی در مقیاس کلان است. این نظریه با عبور از دوگانه ناکارآمد خلافت سنتی و دولت-ملت مدرن، مدلی از منطقه‌گرایی را پیشنهاد می‌کرد که بر مبنای هویت مشترک، منافع متقابل اقتصادی و رویکردی تدریجی بنا شده بود. هدف نهایی این ساختار، فراهم‌آوردن بستر مادی و سیاسی لازم برای تحقق رنسانس تمدنی بود که بن نبی آن را شرط بقای اسلام در عصر مدرن می‌دانست. در بخش بعدی، نشان خواهیم داد که چگونه این ایده‌های مطرح‌شده در نیمه قرن بیستم، با جدیدترین نظریه‌های روابط بین‌الملل در پایان قرن بیستم و آغاز قرن بیستم و یکم همخوانی دارند.

۳. نظریه مشترک‌المنافع اسلامی مالک بن نبی در آینه سازه‌انگارانه

همان‌طور که بیان شد، برای تحلیل نظریه مشترک‌المنافع اسلامی مالک بن نبی در چارچوب نظری سازه‌انگاری، باید از سطح تحلیل‌های مادی‌گرایانه (قدرت نظامی و ثروت اقتصادی) فراتر رفت و به لایه‌های معنایی، هویتی و انگاره‌ای رسوخ کرد. در ادامه این تحلیل در چهارمحور اصلی مبتنی بر پیش‌فرض‌های سازه‌انگاری که در بخش اول بیان شد، ارائه می‌شود.

- اولویت انگاره‌ها و بازخوانی قابلیت استعمارزدگی

در دیدگاه سازه‌انگاری، واقعیت‌های مادی تنها در بستر نظام‌های معنایی و هویتی اهمیت می‌یابند.

مالک بن نبی با طرح مفهوم قابلیت استعمارپذیری (قابلیة الاستعمار) در نگاه تمدنی خویش و استفاده از آن به عنوان لایه فکری و پشتیبان کامتولت اسلامی، دقیقاً بر همین منطق انگاره‌ای دست می‌گذارد. از منظر سازه‌انگاری، استعمار تنها یک اشغال مادی یا نظامی نیست، بلکه یک ساختار ذهنی و هویتی است. به باور بن نبی پیش از آنکه تانک‌های استعمار وارد جغرافیای جهان اسلام شوند، انگاره ضعیف و فروریزی هویت تمدنی در ذهن مسلمانان شکل گرفته بود. او بر خلاف رئالیست‌ها که قدرت را در تعداد لوله‌های توپ می‌دیدند، قدرت یا ضعف را در ایده‌ها می‌جست. مشترک‌المنافع پیشنهادی او، پیش از آنکه یک بلوک قدرت مادی باشد، یک پروژه بازسازی انگاره‌ای است. او می‌خواهد با بازگرداندن جهت‌ارزشی و منفعتی جهان‌های متعدد اسلامی به سمت مرکز اسلام، خاک فرهنگی مشترک را از نو معنا کند تا معنای اجتماعی کنشگر مسلمان از یک سوژه منفعل و استعمارپذیر به یک سوژه فعال و تمدن‌ساز تغییر یابد و بتواند در میان دو قطب شرق و غرب به صورت فعال و به مثابه یک قطب، فعال شود. درواقع مشترک‌المنافع اسلامی مالک بن نبی در پی تغییر فهم بین‌الذهانی مسلمانان نسبت به خود و نسبت به غرب است. گفتنی است هرچند نظریه مالک بن نبی بر خلاف سازه‌انگاری که دولت را اصل می‌بیند، نسبت به نمونه دولت وستفالیایی انتقاد دارد، اما نظریه او نافی نقش دولت‌ها در جغرافیای اسلامی نیست و همکاری دولت‌ها را در ذیل نظریه امت محورش رد نمی‌کند.

– هویت به مثابه منبع تعریف منافع در مشترک‌المنافع

طبق پیش‌فرض دوم سازه‌انگاری، هویت بر منافع مقدم است؛ یعنی دولت‌ها نخست باید بدانند کیستند تا بفهمند چه می‌خواهند. بن نبی در تقسیم‌بندی جهان اسلام به شش منطقه (عربی، ایرانی، مالزیایی و...)، درواقع بر هویت‌های متکثر در عین وحدت تأکید دارد. او مدل دولت-ملت وستفالیایی را برای جهان اسلام یک هویت تحمیلی و برون‌زا می‌داند که منافع ملی را به شکلی خرد و متضاد تعریف کرده است. این اشکال‌بیانگر این نکته است که دولت‌ها در پهنه جهان اسلام باید بر پایه امت، منافع خویش را تعریف و عملیاتی کنند. مشترک‌المنافع اسلامی تلاشی برای برساختن یک هویت کلان تمدنی (درون‌زا) است که دولت‌ها باید در ذیل آن ایفای نقش کنند. وقتی بن نبی از همگونی فرهنگی سخن می‌گوید، درواقع می‌خواهد بگوید اگر هویت مشترک اسلامی (به عنوان متغیر مستقل) تثبیت شود، منافع ملی دولت‌های عضو (به عنوان متغیر وابسته) تغییر خواهد کرد؛ در این صورت همکاری اقتصادی، فرهنگی، نظامی یا... دیگر نه بر اساس محاسبه سود-هزینه مادی محض (منطق پیامدها)، بلکه بر اساس تعریف جدید از خود و هنجارهای تجویزی هویتی شکل می‌گیرد. در این چارچوب، امنیت هر منطقه، امنیت کل مشترک‌المنافع تلقی می‌شود؛ زیرا هویت‌ها با هم گره خورده‌اند.

– تکوین متقابل ساختار و کارگزار با گذار از بن‌بست خلافت و دولت-ملت

یکی از پیچیده‌ترین بخش‌های اندیشه بن نبی، نسبت میان فرد/جامعه (کارگزار) و نظام

بین‌الملل/تمدن (ساختار) است. سازه‌نگاران معتقدند ساختار و کارگزار همدیگر را می‌سازند و رابطه متقابل با یکدیگر دارند. بن نبی نیز بر همین باور است. او از یک سو معتقد است که تمدن (ساختار) محصول ترکیب انسان، خاک و زمان توسط کارگزاران است و از سوی دیگر تأکید دارد که تا فضایی فرهنگی (ساختار هنجاری) اصلاح نشود، کارگزاران جدید (انسان نهضت) متولد نمی‌شوند؛ در همین راستا نظریه مشترک‌المنافع بن نبی، دقیقاً در نقطه تلاقی کارگزار و ساختار قرار دارد:

تغییر ساختار: او هرچند دولت را به معنای کلی رد نمی‌کند، با اهمیت دادن بسیار به هویت اسلامی و قرارداد آن در فضایی بالاتر از ساختار دولت، در پی ایجاد ساختاری جدید (مشترک‌المنافع) در میان جغرافیای اسلام است تا محدودیت‌های ساختار دولت-ملت و ستفالیایی را که مانع رشد امت بود، از میان ببرد.

توان‌مندسازی کارگزار: او هم‌زمان بر مهندسی اجتماعی تأکید دارد تا کارگزاران (دولت‌های مسلمان) از حالت تکی خارج شده، به کنشگران جمعی تبدیل شوند. این نکته نیز نگاه غربی به دولت را اصلاح و مدلی امت‌محورانه به آن می‌بخشد.

همچنین بن نبی بار مدل خلافت فوری، درواقع می‌گوید که ساختار سیاسی نمی‌تواند بدون بازتولید رویه‌های اجتماعی توسط کارگزاران در طول زمان (تدریج‌گرایی) شکل بگیرد. این همان نظریه ساخت‌یابی‌گیدنز در روابط بین‌الملل است که بن نبی آن را در قالب رنسانس تمدنی و انباشت کارآمدی مطرح می‌کند.

– منطق تناسب در برابر منطق پیامدها؛ الگوی اسلامی مقابل الگوی انگلیسی

شاید جالب‌ترین بخش تحلیل سازه‌نگارانه، مقایسه بن نبی میان کامنولث انگلیسی و اسلامی باشد. به باور بن نبی انگلیسی‌ها بر اساس منطق تناسب توانستند نفوذ خود را حفظ کنند؛ یعنی آنها آموختند که در شرایط جدید پسااستعماری، رفتار مناسب برای حفظ پیوندها دیگر نمی‌تواند زور نظامی باشد؛ بلکه نهادسازی بر اساس پیوندهای زبانی و تاریخی است؛ ازاین‌رو به استقلال دولت‌ها به شیوه غربی روی آوردند، اما نفوذ خود را از دریچه هویت و با ایجاد کامنولث تضمین کردند. بن نبی در پی جایگزینی این منطق تناسب با نسخه‌ای اصیل است. او می‌گوید برای جهان اسلام، رفتار مناسب با توجه به هویت توحیدی‌اش، نه تبعیت از قطب‌بندی‌های جنگ سرد (بلوک شرق و غرب)، بلکه ایجاد یک قطب ثالث تمدنی و توسعه آن بر دولت‌های اسلامی است تا به عنوان ساختاری بالا دستی به تنظیم روابط ذیل منافع اسلامی و به صورت امت‌محور پردازد.

مشترک‌المنافع بن نبی از اعضای خود نمی‌خواهد که فقط چون سود می‌برند، متحد شوند؛ بلکه چون مسلمان هستند و هویتشان ایجاب می‌کند که در برابر دیگری استعمارگر متحد باشند، باید این ساختار را برگزینند.

۴. نتیجه‌گیری

اگر بخواهیم نظریهٔ مالک بن نبی را در ادبیات مدرن سازه‌انگاری خلاصه کنیم، او در پی ایجاد یک جامعهٔ هویتی به تعبیر کارل دویچ و امانوئل آدلر در جهان اسلام بود. زیربنای هنجاری نظریهٔ بن نبی مبتنی بر انگاره‌های مشترک و ارزش‌های فرهنگی، همان زیربنایی هستند که نورنالیست‌ها آن را نادیده می‌گیرند؛ همچنین در راستای فرایند اجتماعی‌شدن امت اسلامی در ذیل دولت‌های مختلف، بن نبی با تأکید بر همکاری‌های فرهنگی و آموزشی (پیش از سیاسی) در واقع بر فرایند اجتماعی‌شدن دولت‌ها در محیط مشترک‌المنافع تأکید دارد تا به مرور زمان، هویت‌های ملی در هویت تمدنی ادغام شوند. در راستای پایداری ساختار از منظر بن نبی نیز مشترک‌المنافع اسلامی نه یک اتحاد‌گذاری دولت‌ها برای موازنه قوا، بلکه یک ائتلاف بر پایهٔ ساختار اجتماعی پایدار است که وظیفه‌اش صیانت از هویت امت در برابر فرسایش تمدنی است؛ بنابراین نظریهٔ مالک بن نبی را می‌توان یک سازه‌انگاری تمدنی نامید که دهه‌ها پیش از الکساندر ونت^۱ فهمیده بود که آنارشیسم بین‌المللی یا همان بحران جهان اسلام چیزی است که خود مسلمانان با نوع نگاهشان به خود و دیگری ساخته‌اند و برای تغییر این واقعیت مادی تلخ، نخست باید ساختارهای ذهنی و هویتی را از طریق نهادهایی چون مشترک‌المنافع بازسازی کرد. مسیر ترسیم‌شده از سوی مالک بن نبی که در قرن بیست ساماندهی شده، در عصر ما نیز قابلیت تبدیل شدن به مدل اجرایی در راستای پیشبرد منافع هویتی جمهوری اسلامی ایران را داراست. مفهوم مقاومت و مسائل مرتبط با آن در جهان اسلام و گفتمان‌هایی همانند تمدن‌سازی نوین، وحدت اسلامی و سندهای بالادستی همچون بیانیهٔ گام دوم انقلاب و سند ایرانی-اسلامی پیشرفت، همگی این قابلیت را دارند که از چارچوب ارائه‌شده توسط مالک بن نبی برای ترسیم الگوی رفتاری بهره‌برده، در چارچوب هویتی مد نظر به ایفای نقش فعال در جهان اسلام پردازند.

۱. ونت در حالی مقاله اصلی خویش را در سال ۱۹۹۲ نوشت که مالک بن نبی در سال ۱۹۷۳ فوت کرده است.

منابع

- بن نبی، م. (۱۹۶۰). *شروط النهضة*. ع. مرزوق و ع. کامل مسقاوی (مترجم). القاهرة: مكتبة الأنجلو المصرية.
- بن نبی، م. (۱۹۸۵). *فی مهب المعركة: إرهابات الثورة*. دمشق: دار الفكر.
- بن نبی، م. (۲۰۰۰ الف). *فكرة كمنويلث اسلامي*. (چاپ دوم). بيروت: دارالفكر المعاصر.
- بن نبی، م. (۲۰۰۲ ب). *وجهة العالم الإسلامي*. ع. مرزوق (مترجم). دمشق: دار الفكر.
- چکل، ج. ت. (۱۳۹۱). *سازه‌انگاری و سیاست خارجی*. در: استیو اسمیت و دیگران، سیاست خارجی: نظریه‌ها، بازیگران و موارد مطالعاتی (ج ۱). ا. حاجی یوسفی، م. محمودی و ا. کریمی (مترجم). تهران: سمت.
- خانی عبدالله، ع. (۱۳۸۳). *نظریه‌های امنیت: مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی*. تهران: ابرار معاصر.
- دهقانی فیروزآبادی، س. ج. (۱۳۹۴). *نظریه‌ها و فرایندها در روابط بین‌الملل*. تهران: نشر مخاطب.
- السهمرانی، ا. (۱۹۸۶). *مالك بن نبی: مفکر/اصلاحی*. بيروت: دار النفائس.
- صالح، ص. (۲۰۰۵). *مالك بن نبی: دراسة فی فكره السياسي والاستراتيجي*. القاهرة: مكتبة الشروق الدولية.
- مرزوق، ع. (۱۹۹۰). *مالك بن نبی: قراءة فی فكره من خلال رصيده الثقافي*. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- ونت، ا. (۱۳۸۴). *نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل*. ح. مشیرزاده (مترجم). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

References

- Adler, E. (1997). Imagined Security Communities: Cognitive Regions in International Relations. *Millennium: Journal of International Studies*, No. 26(2), p. 249-277.
- Bariun, F. (1993). *Malik Bennabi: His Life and Theory of Civilization*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- Bennabi, M. (1960). *Shurūṭ al-naḥḍa* (Marzūq & ' . Kāmil Misqāwī, Trans.). Cairo: Maktabat al-Anjlu al-Miṣriyya. [In Arabic]
- Bennabi, M. (1984). *Mémoires d'un témoin du siècle*. Algiers: Editions Nationales Algériennes.
- Bennabi, M. (1985). *Fī mahabb al-ma'raka: Irhāṣāt al-thawra*. Damascus: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Bennabi, M. (2000a). *Fikrat Kanmanwalth Islāmī* (2nd ed.). Beirut: Dār al-Fikr al-Mu'āṣir. [In Arabic]
- Bennabi, M. (2002b). *Wijhat al-'ālam al-Islāmī* (. Marzūq, Trans.). Damascus: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Christelow, A. (1992). The Enigma of Malik Bennabi. *The Maghreb Review*, 17(1-2), p. 68–81.
- Czechal, J. T. (2012). Constructivism and foreign policy. In S. Smith & et al., *Foreign policy: Theories, actors, and case studies* (Vol. 1; A. Haji Yousefi, M. Mahmoudi, & A. Karimi, Trans.). Tehran: SAMT. [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J. (2015). *Theories and metatheories in international relations*. Tehran: Mukhāṭab. [In Persian]

- El-Mesawi, M. E. (1998). *A Muslim Theory of Human Society: An Investigation into the Sociological Thought of Malek Bennabi*. Kuala Lumpur: Thinker's Library.
- Enayat, H. (1982). *Modern Islamic Political Thought*. Austin: University of Texas Press.
- Finnemore, M. (1996). *National Interests in International Society*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Guzzini, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations. *European Journal of International Relations*, 6(2), p. 147–182.
- Hourani, A. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katzenstein, P. J. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Khani Abdollah, A. (2004). *Theories of security: An introduction to national security doctrine planning*. Tehran: Abrār-e Mu'āshir. [In Persian]
- Marzūq (1990). *Mālik bin Nabī: Qirā'a fī fikrihi min khilāl raṣīdi-hi al-thaqāfi*. Cairo: Al-Hay'a al-Miṣriyya al-ʿĀmma li-l-Kitāb. [In Arabic]
- Palosaari, T. (2004). *Beyond normal politics: Integration, EU enlargement and securitization theory [Paper presentation]*. epsNet Plenary Conference: Political Science after the EU Enlargement – Challenges to the Discipline. Charles University, Prague, Czech Republic.
- Sahmarānī, A. (1986). *Mālik bin Nabī: Mufakkir iṣlāhī*. Beirut: Dār al-Nafā'is. [In Arabic]
- Şālih, Ş. (2005). *Mālik bin Nabī: Dirāsa fī fikrihi al-siyāsī wa-al-istrātījī*. Cairo: Maktabat al-Shurūq al-Dawliyyah. [In Arabic]
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), p. 391–425.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2005). *Social theory of international politics* (H. Bashirzadeh, Trans.). Tehran: Office of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]